

KILMININKINIAI LIETUVIŲ VIETOVARDŽIAI

B. SAVUKYNAS

Šio rašinio paskirtis lingvistiškai panagrinėti¹ vieną lietuvių toponimijos darybinį tipą — kilmininkinius vietovardžius, nustatyti jų struktūros bei semantikos specifiką ir santykį su kitais struktūriniais-gramatiniais vietovardžių tipais. Iki šiol dar néra baltų toponimijai pritaikyto struktūrinės-gramatinės klasifikacijos. S. Rospondo slavų toponimijos struktūrinė-gramatinė klasifikacija, kaip jis pats mano, tinkanti ir baltų toponimijai². Aišku, kad, nustačius visus baltų vietovardžių struktūrinius-gramatinius bei semantinius tipus, išryškėtų baltų ir slavų toponimijos sistemų skirtumai. Jau a priori galima tvirtinti, kad atskiri struktūriniai-gramatiniai vietovardžių tipai yra nevienodai darūs baltams ir slavams. Daug daresnis ir įvairesnis negu slavų, baltų kalbose yra ir kilmininkinių vietovardžių tipas, kurį S. Rospondas vadina „z członem wyróżniającym w dopełniaczu“³.

Baltų kalbose esant labai gyvam vardo kilmininkui (genetivus explicativus)⁴, kuriuo gali būti pasakomas kiekvienas vietas vardas, kilmininkiniai vietovardžiai iki šiol net nebuvę laikomi atskiru darybiniu tipu, o kartais pasigirdavo nuomonę, esą, kilmininkiniai vietovardžiai téra vardo kilmininkai. Čia nesiimsime polemizuoti su šia nuomone, nes kilmininkiniai vietovardžiai baltų kalbose yra akivaizdus faktas, nereikalaujantis jokių įrodymų.

¹ Toponomastikos moksle ilgą laiką vyrauęs gyvenviečių istorijos metodas, analizavęs vietovardžius, kaip „žmonių geografijos paminklus“ („les fossiles de la geographie humaine“), kaip „istorijos šaltinius“ („Geschichtsquellen“), dabar vis daugiau vienos užleidžia grynai lingvistiniams vietovardžių tyrinėjimui. I vietovardžius imama žiūrėti pirmiausia kaip į sustabarėjusius, specifinius gramatinius ir semantinius darinius ir, lingvistiškai juos analizujant, remiamasi struktūrine-gramatine klasifikacija, išskiriančia kurios nors nacionalinės toponomijos sistemos darybinius tipus. O nustačius tų tipų morfologinę stratigrafiją, galima susiekti ir jų istoriją, chronologiją bei geografiją. Tokia lingvistinė dabar etniškai vieningo ploto toponimijos sistemos analizė gali būti gera bazė vėlesniams istoriniams tos sistemos arealo tyrinėjimui.

² Stanisław Rospond, Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych, Wrocław, 1957, p. 49.

³ Ibid., p. 48.

⁴ J. Jabłonksis, Rinktiniai raštai, t. I. Vilnius, 1957, p. 585.

Kilmininkinių vietovardžių tipas, nors, palyginti su kitos darybos vietovardžiais, nėra lietuvių kalboje gausus, bet apima ir gyvenamųjų vietų vardus, ir vandenvardžius, ir žemėvardžius, pvz.:

- a) gyvenamųjų vietų vardai: *Laūko Sodā* k. (Žarénai), *Romáinių Kai-mėlė* k. (Raudondvaris), *Vaineikių Mėdsédžiai* (Darbénai);
- b) vandenvardžiai: *Alsédžių ėžeras* (Alsédžiai), *Driēvés ūpis* (Linkuva), *Mažrimo ūpé* (Skuodas), *Šilo ēžeras* (Dusetos);
- c) žemėvardžiai: *Adomělio lieknas* (Biržai, Meilūnų k.), *Asiū kalnēlis* (Šimonys), *Asmīno kálnas* (Plateliai)⁵.

Kilmininkinių vietovardžių nemaža turi ir latvių kalba: *Aņgu purvs* (35), *Apiņu kalniņš* (37), *Dugas mežs* (234), *Dužbes ezers* (240), *Eñdzeliņa muiža* (273), *Gañdra Uôzuola lañka* (299), *Gaūja upe* (304), *Guļbju ciems* (337) *Strauta upe* (258)⁶.

Prūsų kalba taip pat yra turėjusi kilmininkinių vietovardžių: *Sawlis-kresil* (243), *Gawsis-lauks* (243), *Tlokun-pelk* (183), *Treonkaymyn-weysigis „trium villarum pratum“* (185)⁷. Kaip rodo prūsų kalbos pavyzdžiai, užfiksuoti 13—14 a. dokumentų, kilmininkiniai vietovardžiai baltų kalbose yra buvę nuo seno. Kad tai ne naujas darybinis toponimijos tipas, gali patvirtinti ir kitos indoeuropiečių kalbos⁸.

Toponomastų įrodyta, kad, sakysime, slavų⁹ ir germanų¹⁰ toponimijoje seniausias sluoksnis yra topografiniai (arba fiziografiniai) vietovardžiai, kilę iš apeliatyviniu terminu, reiškusiu įvairius žemės paviršiaus objektus, kaip *upé*, *ežeras*, *bala*, *pelké*, *klonis*, *tékmé*, *gelmé*, *soda*, *sodžius*, *kiemas*, *kaimas* ir pan., arba tų objektų fizines-geografines savybes: *gilus*, *ilgas*, *siauras*, *sratinus*, *klampus*, *šlapias...* Reikia pastebeti, kad kaip tik tokie topografiniai terminai dažnai ir eina kilmininkinių vietovardžių antruoju komponentu: *Paežeriū ēžeras* (Vilkaviškis), *Adomělio lieknas* (Biržai).

Vėliau, po topografinių, formavęsi kiti semantiniai vietovardžių tipai: kultūriniai, etniniai, posesyviniai, patroniminiai, gamininiai, diminutiviniai.

Daug sudėtingesnė negu semantinė yra struktūrinė-gramatinė vietovardžių stratigrafija, nes bet kuris darybinis tipas gali būti labai įvairios, nevienodai chronologizuotinos semantikos (topografinis, kultūrinis, etnis, posesyvinis...). Todėl, apskritai, kai kalbama apie toponimijos stra-

⁵ Rašant antrajį komponentą didžiaja ir mažaja raide, čia laikomasi įsigalėjusios rašybos taisyklės, žr. Lietuvių kalbos rašybos žodynas, Kaunas, 1948.

⁶ J. Endzelīns, Latvijas PSR vietvārdi, I daļa, 1. sējums, Rīgā, 1956 (Skaitmuo skliausteliuose žymi puslapį).

⁷ G. Gerulīs. Die altpreussischen Ortsnamen, Berlin und Leipzig, 1922 (Skaitmuo skliausteliuose žymi puslapį).

⁸ Žr. F. Solmsen. Indogermanische Eigennamen als Spiegel der Kulturgeschichte, Heidelberg, 1922, p. 67 ir W. Steinhäuser. Die genetivischen Ortsnamen in Österreich, Wien und Leipzig, 1927.

⁹ Stanisław Rospond, Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych, Wrocław, 1957, p. 34;

¹⁰ Wilhelm Schmidt, Deutsche Sprachkunde, Berlin, 1959, p. 270.

tūgrafiją, tai neturima galvoje, kad kuris vietovardžių klodas yra pradėjęs ir baigęs formuotis tam tikru, tik jam vienam būdingu laiko tarpu. Stratigrafinėje struktūrių ar semantinių tipų eilėje nustatoma tik jų susiformavimo pradžia. Kartą atsiradę toponimijos sistemoje kuris nors tipas išlieka darus ilgą laiką, išsiliedamas į visą struktūrinę vietovardžių įvairovę.

Nustatyti kilmininkiniams vietovardžiams stratigrafinę eilę yra labai sudetingas dalykas, juo, kad jie yra įvairios semantikos ir toli gražu ne vieno meto padaras. Jeigu seniausi vietovardžiai buvo vardažiniai-nominatyviniai, o sudurtiniai dvikamieniai atsirado iš žodžių grupių (jų tarpe ir iš kilmininkinių), tai reikia manyti, kad kilmininkiniai vietovardžiai, imti vartoti vėliau už nominatyvinius, vis dėlto yra pirmesni už posesyvinės reikšmės sudurtinius (žr. p. 10, 11). Po vardininkinių ir prieš sudurtinius bus atsiradę ir antriniai-būdvardiniai vietovardžiai, kurių semantiškai susiję su kilmininkiniais, nes ir vieni, ir antri turi atributinę reikšmę. Adjektyviniai galėjo būti padaromi tiesiog iš apeliatyvų, pvz.: *Beržiā* upl. (Baisogala) (: beržas); *Šiliā* pv. (Pasvalys) (: šilas); *Dužblis* ež. (Kapčiamiestis) (: dužblas)¹¹, ir iš tikrinių vardų, pvz., pr. *Muntleitis dummis* (kur pirmasis komponentas yra savybinis būdvardis, padarytas iš asmenvardžio *Munti*¹², plg. gr. Ἀχιλῆρος δρόμος „achilinis (=Achilo) kelias“. Kaip pamatysime, ir kilmininkiniai vietovardžiai padaromi iš apeliatyvų ir iš tikrinių vardų.

Pagal antrajį komponentą kilmininkinius vietovardžius galima skirti į dvi semantines grupes: *metaforinius* ir *topografinius*.

Metaforiniai kilmininkiniai vietovardžiai yra sudaryti iš perkeltine reikšme vartojo apeliatyvo vardinuko (antrasis komponentas) ir nederinamojo pažyminio (pirmasis komponentas), pvz.: *Vilko Kinis* vs. (Tverai), *Jáučio Dėjimas* „Suosos ežero dalis“ (Viešintos), *Būlio Kaktà* pv. (Lūžalių k., Klaipėdos raj.).

Cia minėtini ir tie kilmininkiniai vietovardžiai, kurių antrasis komponentas yra topografinis terminas, vartojamas topografine, bet jau perkeltine reikšme, pvz.: *Lankōs Laūkas* k. (Plungė), *Krökų Lankà* ež. (Šilutė), *Mañgalo Kálnas* vs. (Varniai), *Vilko Miškas* vs. (ten pat). Matyt, kadaisė šie vardai žymėjo objektus, tiesiogiai nusakytus jų topografinio termino, bet tose vietose vėliau išskurus gyvenvietėms, jas ir imta vadinti tais vardaism.

Topografiniai kilmininkiniai vietovardžiai turi įvairios kilmės ir reikšmės pirmajį komponentą; pagal tai galima skirti 3 šių vietovardžių grupes: *vietovardinius*, *antroponimiinius*, *apeliatyvinius*.

Vietovardiniai kilmininkiniai vietovardžiai yra sudaryti iš topografinio termino ir kito vietovardžio kilmininku išreikšto nederinamojo pažyminio, rodančio objekto lokalinę subordinaciją ar artumą kitam (čia pasakytam vietovardžio kilmininku) objektui. Ir pagal reikšmę šiuos vietovardžius galima vadinti *lokaliniai*, nes toponi-

¹¹ Visi šie vietovardžiai gramatikos požiūriu yra sudaiktvardėjų būdvardžiai.

¹² Georg Gerullis, Die altpreußischen Ortsnamen, Berlin un Leipzig, 1922, p. 244.

minė išskirtinumą čia sudaro objekto lokalizacijos nurodymas, pvz.: *Akmens* ēžeras (Lazdijai) — „ežeras esas Akmeniuose”; *Alsėdžių* ēžeras (Plungė) — „ežeras esas Alsėdžiuose”.

Kartais tokie vietovardiniai kilmininkiniai vietovardžiai gali turėti posesyvinę reikšmę, jei jie žymi viso kaimo nuosavybę, pvz.: *Jovaišių* pievos (Leipalingis) — pievos priklausiusios Jovaišių k. valstiečiams.

Savitą vietovardinių kilmininkinių vietovardžių grupę sudaro gyvenamujų vietų vardai, padaryti iš kitų gyvenviečių vardų kilmininkų ir specialių terminų tam tikro tipo gyvenvietėms žymeti, kaip, sakysime, Pietų Lietuvoje — *būdà* „menka trobelė”, Žemaičiuose — *mēdsédžiai*, „miško skynime įsikūrė gyventojai” ir pan., pvz.: *Plaskūnų* *Būdà* (Kruonis), *Klēriškių* *Būdà* (Žiežmariai), *Daukšių* *Mēdsédžiai* (Mosėdis), *Vaineikių* *Mēdsedžiai* (Darbėnai), *Bežnatonių* *Kaimėlė*, *Romáinių* *Kaimėlė* (<kaima „kaimas”) (Raudondvaris), plg. gretimų kaimų vardus: *Plaskūnai*, *Klēriškés*, *Vaineikiai*, *Daukšiai*, *Romáiniai*, *Bežnatoniai*. Šie vietovardžiai gali būti ir lokaliniés, ir posesyvinės reikšmės, bet tai nustatyti galima tik išsiaiškinus kiekvieno jų genezę.

Antroponiminiose kilmininkiniuose vietovardžiuose pirmuoju komponentu eina asmenvardžio kilmininko nedrinamas pažyminys, pvz.:

Adomėlio lieknas (Biržai), plg. pravardę *Adomėlis*;
Būrbos kálnas (Varniai), plg. pavardę (=pvd.) *Būrba*;
Baūkio ēžeras (Užpaliai), plg. pvd. *Baukys*;
Derkiñčio upālis (Seda), plg. pvd. *Derkiñtis*;
Dūdōs ūpius (Svėdasai), plg. pvd. *Dūdà*;
Gedmīno ezerālis (Alsėdžiai), plg. pvd. *Gedmīnas*;
Mažrimo ūpé (Skuodas), plg. pvd. *Mažrimas*;
Paūkščio ēžeras (Alsėdžiai), plg. pvd. *Paukštys*.

Antroponiminiai kilmininkiniai vietovardžiai dažniausiai turi posesyvinę reikšmę. Pirmasis komponentas yra jų žymimosios vietas buv. savininko asmenvardžio (pavardės, pravardės arba, kartais, vardo) kilmininkas, pavyzdžiui, *Baūkio* ēzero, *Dūdōs* ūpiaus savininkai yra buvę *Baukys* ir *Dūdà*.

Antroponiminiai kilmininkiniai vietovardžiai gali būti ir memorialinės reikšmės, kai vieta pavadinta kokio asmens, susijusio su ja, vardu. Tokiuose vietovardžiuose turime tos pat reikšmės asmenvardžio kilmininką, kaip, sakysime, gatvių pavadinimuose: *Būgōs* *gatvė*, *Kęstūčio* *gatvė*. Atskirti memorialinius vietovardžius nuo posesyvinių, nežinant vietovės istorijos, beveik neįmanoma. Tik kai kuriuose tokiuose vietovardžiuose, lengvai numanydami jų genezę, aiškiai suvokiamė memorialinę reikšmę, pvz.: *Birùtės* *kálnas* (Palanga), *Gedimīno* *kálnas* (Vilnius), *Šveñto Jóno* *upēlis* (Surviliškis).

Apeliatyviniose kilmininkiniuose vietovardžiuose pirmuoju komponentu eina kurio nors apeliatyvo kilminin-

kas, dažniausiai turis paprastą atributinę reikšmę, t. y., nusakantis kokią vietas ypatybę. Sakysime, vietovardyje *Liepų kálnas* (Jonikaičių k., Pagėgiai) kilmininkas rodo būdingą to kalno ypatybę — jis apaugęs *liepomis*; *Apynių raistė* (Skiemonyse) auga daug *apynių*; *Versmių upėlis* (Kuktiškės) turi daug *versmių* (= šaltinių).

Kituose apeliatyviniuose kilmininkiniuose vietovardžiuose galima ižiūrėti ir lokaline reikšmę, pvz.: *Daubōs šaltinis* (Budrikų k., Ž. Naujamiestis) — šaltinis kuris yra dauboje; *Kapų ežeras* (N. Radviliškis) — ežeras esąs prie kapų.

Dar kiti apeliatyviniai kilmininkiniai vietovardžiai turi posesyvinę reikšmę: kilmininkas juose rodo vietas priklausomybę asmeniui, pasakytam apeliatyvu pagal jo amatą ar kitą kurią savybę, pvz.: *Kūnigo upėlis* (Birštonas), *Klebōno upė* (Mosėdis).

Posesyvinius apeliatyvo kilmininko vietovardžius taip pat sunku atskirti nuo memorialinių, nes, sakysime, *Kūnigo upėlis* gali būti taip pavadintas ne todėl, jog jis tekėjo per kunigo lauką, bet ir todėl, kad kunigas kaip nors kitaip su juo susijęs. Aiškiai memorialinės reikšmės, pvz., yra *Ubago brastà* (Čivonių M k., Veisiejai) — joje prigėrės elgeta.

Apžvelgus kilmininkinių lietuvių vietovardžių darybinius ir semantinius tipus, grafiškai juos galima pavaizduoti taip:

Pagal II komponentą					
Metaforiniai		Topografiniai			
Pagal II komponentą		Pagal I komponentą			
Šiaip apeliatyviniai	Topografiniai	Vietovardiniai	Antroponiminiai	Apeliatyviniai	
	Pagal I komp.		Pagal I komponentą		
<i>Lankos Laūkas</i> k.	Apeliatyviniai	Lokaliniai	Posesyviniai	Posesyviniai	Memorialiniai
<i>Mažgalos Kálmas</i> vs.	Tikrinijų vardų kilmininkas				Atributiniai
<i>Alsėdžių ežeras</i>					Lokaliniai
<i>Joyašių plevos</i>					Posesyviniai
<i>Gedmino ezerālis</i>					Memorialiniai
<i>Birutės kálmas</i>					
<i>Liepų kálmas</i>					
<i>Kapų ežeras</i>					
<i>Kūnigo upėlis</i>					
<i>Ubago brastà</i>					

Iš tokiu lygia greta vartojamų formų, kaip *Liepų kálnas/Liepkalnis* kl. (Jonikaičiai, Pagėgių raj.), *Laūko Sodà/Laūksodis*¹³ k. (Telšiai), matyti, kad kilmininkiniai vietovardžiai pereina į sudurtinius, ir tai néra koks toponiminis dėsnis, o bendra lietuvių kalbos žodžių darybos tendencija.

¹³ Forma *Laūksodis* žmonių pasakoma retokai, dažniau ji pasitaiko oficialiuose raštuose.

Reikia manyti, kad kilmininkinės žodžių grupės yra pirmesnės už tos pat rūšies sudurtinius žodžius, plg. *akies mirksny...* (Margarita Theologica... per Simona Waischnerą... Karaliauciuie, 1600, p. 185) ir dabartinės lietuvių kalbos *akimirksnį*.

Priklasomumo reiškimo priemonės dabartinėje lietuvių kalboje yra gana įvairios: savybės kilmininkas (genitivus possesivus), savybiniai būdvardžiai (adjectiva possesiva) ir savybinės reikšmės sudurtiniai žodžiai. Visus šiuos darybinius tipus sutinkame ir vietovardžiuose: *Šilo ēžeras* (1. Pasvalys, 2. Dusetos), *Šilinis* ež. (1. Dusetos, 2. Linkmenys), *Šiležeris* (Užpaliai)¹⁴; *Adōmo kálnas* (Darsūniškis), *Adomíné* pv. (Suvernų k., Kintai), *Adōmakalnis* (Užpaliai). Lygia greta vartojamos formos *Šilo ēžeras/Šilinis* ež. (Dusetos), *Rìkio ūpé/Rikiné* up. (Karklininkų k., Klaipėda) leidžia manyti, kad, kaip greičiausiai savybės kilmininkas pirmesnis už savybinius būdvardžius (plg. liaudies, dainų *aukso žiedas* ir dabartinės kalbos *auksinis žiedas*), čia būsių pirmesni kilmininkiniai vietovardžiai. Taip pat ir *Adōmo kálno* tipo vietovardžiai gali būti pirmesni už *Adōmakalnio* tipo vietovardžius. Nuomonė, kad sudurtiniai žodžiai yra atsiradę iš linksninių ar asindetinių žodžių grupių yra visai įtikinama, ypač turint galvoje tokius lietuvių kalbos istorijos faktus, kaip aukščiau minėtajį *akies mirksny...* ir *akimirksnį*.

Kilmininkiniai vietovardžiai daugeliu atvejų gali būti ir kai kurių posesyvinės reikšmės vardininkinių vietovardžių archetipai. Tirkšlių apylinkės upė *Vaidōtas* Spruogio žodyne dar vadinama *Boūgatynucъ/Baugatyna*, o pastaroji forma galėjo atsirasti tik iš kilmininkinio upėvardžio *Vaidoto upė (ar *upis*). Kuri laiką, matyt, buvo greta vartojamos abi formas — kilmininkinė-sudétinė ir sudurtinė, nes dabartinę formą *Vaidōtas* šalia gretiminės senesnės *Boūgatynucъ* galima paaiškinti tik kaip suvardininkėjusį eliptinį kilmininką. Toki pati vardininkėjimo procesą matome ir apeliatyvuose, kai, pavyzdžiui, iš formos *traūko žolē* atsiranda compositum *traūkažolé* ir eliptinė forma *traūkas*¹⁵.

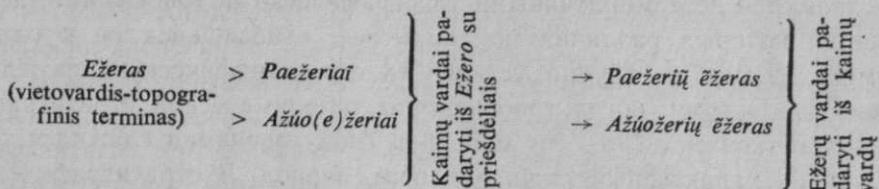
Kilmininkinių vietovardžių elipsė neretas reiškinys ir kitose indoeuropiečių kalbose¹⁶. Baltų kalbose kilmininkas elipsės atveju paprastai virsta vardininku: *Vaidoto upė>*Vaidōtas*, arba įjungiamas į sudurtinį žodį: *Boūgatynucъ*. Tokie aiškiai antroponiminės kilmės, vadinas, posesyvinės ar memorialinės reikšmės, vietovardžiai, kaip *Dáujotas* up. (Gruzdžiai), *Dómantas* up. (Varniai), *Vaidmīnas* up. (Laižuva), *Vózgautas* up. (Staciūnai), greičiausiai yra suvardininkėjė eliptiniai savybės kilmininkai. Jų vardininkėjimą daugiau ar mažiau galėjo lemти ir tokia vardininkinių vietovardžių ir jų vardo kilminiko lygia greta vartojimo analogija, kaip *Palangà/Palangōs miestas*, *Dubýsa/Dubýsos* ūpé.

¹⁴ Šie visi trys vietovardžiai turi lokalines priklasomybės reikšmę.

¹⁵ P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodynų daryba, Vilnius, 1941, p. 400, 558.

¹⁶ W. Steinhäuser, Die genetischen Ortsnamen in Österreich, Wien und Leipzig, 1927 ir Stanisław Rospond, Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna slawiskich nazw geograficznych, Wrocław, 1957, p. 48.

Aiškiai nauji yra tokie kilmininkiniai vietovardžiai, kaip *Paežerių* ėžeras (Vilkaviškis), *Ažúožerių* ėžeras (Anykščiai), kurių genezę galima pavaizduoti taip:

Kilmininkinių vietovardžių tipas tebéra darus ir dabar. Ypač gausiai šiuo būdu daromasi mikrotponimijos.

Reziumuojant galima pasakyti, kad kilmininkiniai vietovardžiai kai kuriais atvejais yra pirmesni už vardininkinius; tai senas ne tik lietuvių, bet ir kitų baltų topominijos darybinis tipas, greičiausiai paveldėtas dar iš baltų prokalbės.

ЛИТОВСКИЕ ГЕНЕТИВНЫЕ ТОПОНИМЫ

Б. САВУКИНАС

Резюме

В литовском, как и в других балтийских языках, встречается генетивный тип образования топонимических названий. Названия этого типа состоят из топографического термина и определения в родительном падеже. Этот тип охватывает и названия населенных мест, и гидронимию, и микротопонимию, напр.:

- Названия населённых мест: *Laūko Sodà* (село); *Vaineikiai Mēd-sédžiai* (село);
- Гидронимия: *Alsédžių ežeras* (озеро), *Mažrimo upė* (речка);
- Микротопонимия: *Adomėlio lieknas* (болото), *Asiū kalnėlis* (горка).

В балтийских языках часто употребляется родительный определительный падеж (*genetivus explicativus*), которым можно выразить любое номинативное топонимическое название. До сих пор названия, употребляемые в родительном определительном зачастую не различались от генетивных названий. В работе структурно и семантически рассматриваются генетивные топонимы (далее г. т.) и их связи с другими структурными типами литовской топонимии. Как свидетельствует славянская и германская топономастика, самым древним слоем топонимии являются топографические названия, возникшие из нарицательных терминов для обозначения географических объектов или из

прилагательных, обозначавших специфические черты этих объектов. Здесь надо заметить, что такие топографические термины часто выступают вторыми компонентами в г. т., напр.: *Paežerių ēžeras*. Значит, г. т. являются детерминативными топографическими топонимами, детерминация которых различна по семантике, относящейся не к одному времени. Для г. т. трудно установить стратиграфическую последовательность. Потому, когда говориться о топонимической стратиграфии, не следует понимать, что тот или иной слой топонимии сложился только в один, характерный лишь для него, период. В стратиграфическом ряду структурных и семантических типов определяется лишь возникновение типа.

Если номинативные названия являются самыми древними, а сложные-двуносовые возникают из групп слов (также генетивных), то можно полагать, что г. т. вошли в употребление позже номинативных, но раньше сложных. Позже номинативных, но раньше сложных, образовались вторичные-адъективные названия. Эти топонимы типа прилагательных семантически связаны с генетивными, ибо оба типа содержат определительное значение. Как названия типа прилагательных бывают образованы от нарицательных слов *Šilià* (луг), *Beržià* (речка), *Dumblis* (озеро) и собственных имен (др. пр. *Muntileitis dummis*), так и г. т. образуются и от нарицательных, и от собственных имен.

Г. т. по второму компоненту могут быть разделены на две группы: метафорические и топографические (физиографические).

Метафорические г. т. состоят из метафорически употребляемого номинатива нарицательных слов (II компонент) и из любого генетива, выступающего определением, напр.: *Viško Kinis* (хутор), *Bùlio Kaktà* (луг).

Сюда относятся и такие г. т., второй компонент которых еще является топографическим, но уже метафорически употребляемым термином, напр.: *Lankòs Laūkas* (село), *Krökù Lankà* (озеро).

Генетивные топонимы с топографическим первым компонентом могут быть различного происхождения и значения; в соответствии с этим они разделяются на топонимические, антропонимические и апеллятивные.

В топонимических г. т. первым компонентом служит генетивное определение, которое обозначает локальную субординацию или локальную близость места. По значению мы называем их локальными, ибо топонимическая детерминация выражается здесь указанием места нахождения; напр.: *Aktēnių ēžeras* «озеро, которое находится в деревне *Aktēnai*».

Такие названия могут иметь и притяжательное значение, если они обозначают коллективную собственность, напр.: *Jovaishių pievos* «луга, принадлежавшие крестьянам села *Jovaishi*».

Особенную группу г. т. представляют названия населенных пунктов, составленные из названия смежных населенных мест и из терминов,

обозначающих населенные места особого типа, напр.: *Daukšių Mėd-séžiai* «выселки деревни *Daukšiai*», *Romáinių Kaimélė* «деревушка отделившаяся от деревни *Romáiniai*».

В топонимических г. т. невозможно различить притяжательное и локальное значение без знания истории места.

В антропонимических г. т. первым компонентом служит родительный падеж личного собственного имени, напр.: *Derkiñčio upālis* «речка Дяркнитса»; ср. фамилию *Derkiñtis*. Чаще всего эти названия имеют притяжательное значение. Иногда они бывают мемориального значения (напр.: *Birūtės kálnas* «гора Бируте»); родительный тогда имеет такое же значение, как, скажем, в названиях улиц (*K. Būgōs gatvė* «улица К. Буги»).

В апеллятивных г. т. первым компонентом служит родительный падеж нарицательных имен чаще всего в функции определения, напр.: *Líerų kálnas* «гора, на которой растут липы». В некоторых г. т. можно распознать названия локального значения, напр.: *Daubōs šaltinis* «родник находящийся в овраге». Другие апеллятивные г. т. имеют притяжательное значение: родительный п. в них апеллятивно обозначает лицо, которому принадлежало место, напр.: *Kùnigo upēlis* «речка ксендза». Без исторических данных о местности в этих топонимах невозможно различить притяжательное и мемориальное значение. Мемориальное значение явно видимо в названии *Ubago brastà* «брод нищего», ибо известно, что там утонул нищий.

Оба средства выражения притяжательности в литовском языке — притяжательный родительный (*genetivus possessivus*) и притяжательные прилагательные (*adjectiva possessiva*) — встречаются и в топонимике (*Adōmo kálnas* «гора Адама», *Adominė* «луг Адама»). Притяжательность, как в апеллятивах, так и в топонимах, выражается также и сложными именами, напр. *Adōmakalnis* «гора Адама».

Существование двойных форм для обозначения того же объекта (*Silo ežeras/Silinis, Rikio ùpē/Rikinė*) позволяет полагать, что притяжательные прилагательные появляются здесь позднее, ср. *āukso žiedas* в народных песнях и *auksinis žiedas* в современной разговорной речи.

Такие г. т., как *Adōmo kalnas* скорее всего старше сложных названий типа *Adōmakalnis*. Об этом же свидетельствуют апеллятивы: в „*Margarita Theologica*“ (1600) мы еще находим *akies mirksny*, а в современном языке — *akimirksnis*.

Во многих случаях г. т. могут быть архетипами для некоторых номинативных названий притяжательного значения. Такие г. т. явно антропонимического происхождения, и мемориального либо притяжательного значения; они являются номинативизированными эллиптическими родительными, напр.: названия рек *Dáujotas, Vózgauntas, Dómantas*. Г. т. в некоторых случаях древнее номинативных. Они являются в литовском, как и в других балтийских языках, древним образовательным типом топонимии, который может быть унаследован еще от балтийского праязыка.

DIE GENITIVISCHEN ORTSNAMEN¹ IM LITAUISCHEM

B. SAVUKYNAS

Zusammenfassung

Im Litauischen gibt es wie auch in den anderen baltischen Sprachen den genitivischen Bildungstypus von Ortsnamen (weiterhin ON). Die ON dieses Typus werden aus einem topographischen Terminus und einem Attribut im Genitiv gebildet. Sie umfassen die Wohnstätten-, Gewässer- und Flurnamen, z. B.:

1. Wohnstättennamen: *Laūko Sodā* (Dorf), *Vaineikių Mėdsėdžiai* (Dorf);
2. Gewässernamen: *Alsėdžių ėžeras* (See), *Mažrimo ūpé* (Bach);
3. Flurnamen: *Asių kainėlis* (Berg), *Adomėlio lieknas* (Sumpf).

In den baltischen Sprachen kann auch jeder nominativische ON durch eine attributive Wortgruppe mit einem *genetivus explicativus* umschrieben werden. Doch werden diese Wortgruppen oft nicht streng genug auseinandergehalten. Hier bieten wir eine strukturelle und semantische Untersuchung der genitivischen ON, wobei ihre historischen Beziehungen zu andern ON-Bildungstypen berücksichtigt werden.

Die slavische und germanische Ortsnamenforschung bezeugt, daß die älteste Schicht aus topographischen ON besteht, die sich aus appellativen Termini entwickelt hat oder aus Adjektiva, die spezifische Eigenschaften dieser Objekte bezeichnet haben. Hier soll bemerkt werden, daß solche topographischen Termini oft gerade die zweite Komponente der genitivischen ON sind, z. B.: *Paežerių ėžeras* „See des Dorfes Paežeriai“. Demnach sind genitivische ON determinative topographische ON, in denen aber die Determination von verschiedener Semantik ist, welche aber nicht in derselben Zeit entstand. Darum ist es auch kompliziert, für genitivische ON eine stratigraphische Reihenfolge zu bestimmen und keineswegs soll angenommen werden, daß sich irgend eine Schicht von ON in einer nur für sie charakteristischen Periode entwickelt hat. In der stratigraphischen Reihenfolge der strukturellen und semantischen Typen bestimmt man nur die Entstehung einer Schicht. Wenn die nominativischen ON die älteste Schicht bilden, und die zusammengesetzten zweistämmigen ON auf Wortgruppen (auch auf genitivischen) zurückgehen, so muß angenommen werden, daß die genitivischen ON später als die nominativischen, aber jedenfalls früher als die zusammengesetzten im Gebrauch erschienen sind. Nach den nominativischen, doch vor den Zusammengesetzten, könnten auch sekundäradjektivische ON entstanden sein. Die adjektivischen ON stehen in semantischer Verbindung mit den genitivischen, denn beide weisen attributive Bedeutung auf. Wie adjektivische aus Appellativa — *Šilià* (Wiese), *Beržià* (Bach),

¹ Hier versteht man unter Ortsnamen alle Örtlichkeitsnamen.

Duñblis (See) — und aus Eigennamen (apr. *Muntileitis dummis*) hergeleitet sind, so können auch genitivische ON aus Appellativa und aus Eigennamen gebildet sein.

Nach der zweiten Komponente können die genitivischen ON in zwei semantische Gruppen eingeteilt werden: die metaphorischen und die topographischen (physiographischen).

Die metaphorischen genitivischen ON sind aus einem metaphorisch gebrauchten Nominativ eines Appellativs (zweite Komponente) und aus einem Genitiv (erste Komponente), der als Attribut fungiert, gebildet, z. B.: *Vilko Kinis* (Einzelhof), *Būlio Kaktā* (Wiese).

Hier liegen auch solche genitivischen ON vor, in denen die zweite Komponente ein topographischer aber schon metaphorisch gebrauchter Terminus ist: *Lankōs Laūkas* (Dorf), *Krōkų Lankā* (See).

Die genitivischen ON mit der topographischen Komponente können verschiedener Herkunft und Bedeutung sein; demnach sind sie in drei Gruppen einzuteilen: die toponymischen, die anthroponymischen und die appellativen.

Toponymische genitivische ON haben als erste Komponente ein Genitivattribut, das die lokale Subordination oder die Nähe eines Ortes bezeichnet. Der Bedeutung nach nennen wir sie lokale ON, denn hier ist die toponymische Determination durch den Hinweis auf einen Ort bedingt, z. B.: *Akmēnių ēžeras* „ein See, der sich im Dorfe Akmēniai befindet“.

In diesen ON kann auch eine possessive Bedeutungsschattierung vorliegen, wenn sie den Besitz eines Kollektivs bezeichnen, z. B.: *Jovašių pievos* „Wiesen, die den Bauern aus dem Dorfe Javašiai gehören“.

Eine eigenartige Gruppe von toponymischen genitivischen ON bilden die Wohnstättennamen, die aus dem Namen einer anderen Wohnstätte und aus einem Siedlungsterminus gefügt sind, z. B.: *Daukšių Mėsdžiai* „Waldsiedlung des Dorfes Daukšiai (die heute schon ein Dorf ist)“, *Romānių Kaimėlė* „Dörfchen als Siedlung des Dorfes Romainiai“.

Hier lässt sich die possessive und lokale Bedeutung ohne geschichtliche Kenntnisse nicht unterscheiden.

In anthroponymischen genitivischen ON liegt als erste Komponente der Genitiv eines Personennamens vor, z. B.: *Derkičio upālis* „Derkintis-Bach“; vgl. Familienname *Derkičitis*. Anthroponymische genitivische ON haben am häufigsten eine possessive Bedeutung. Manchmal treten sie auch mit memorialer Bedeutung (z. B.: *Birūtės kálnas* „Biruté-Berg“) auf; Genitiv hat dann dieselbe Bedeutung wie, zum Beispiel, in Straßenbenennungen: *Būgōs gatvė* „Būga-Straße“.

In appellativen genitivischen ON dient als erste Komponente der Genitiv von einem Appellativum, der am häufigsten als Attribut fungiert, z. B.: *Liepu kálnas* „ein Berg, auf dem Linden wachsen“. In einigen appellativen genitivischen ON ist eine lokale Bedeutung zu erkennen, z. B.: *Daubōs šaltinis* „eine Quelle, die sich in einer Schlucht befindet“. Andere appellative genitivische ON haben possessive Bedeutung; der Genitiv be-

zeichnet appellativ in diesen ON eine Person, welcher der Ort gehört hat, z. B.: *Kūnigo upēlis* „Priesterbach“. Ohne geschichtliche Kenntnisse der Ortlichkeit lassen sich in solcher ON possessive und memoriale Bedeutungen nicht unterscheiden. Die memoriale Bedeutung liegt klar im ON *Ubago brastā* „Bettlerfurt“ vor, weil bekannt ist, daß dort ein Bettler ertrunken ist.

Beide Ausdrucksmittel, der Zugehörigkeitsbeziehungen im Lituaischen — den possessiven Genitiv und das possessive Adjektiv — weisen auch die ON auf, z. B.: *Adōmo kálnas* „Adamsberg“, *Adominé* „eine Wiese, die Adam gehört hat“; auch Komposita mit possessiver Bedeutung sind belegt, z. B.: *Adōmakalnis* „Adamsberg.“

Das Vorhandensein von Doppelbezeichnungen für dasselbe Objekt (z. B.: *Šilo ēžeras/Šilinis*, *Rikio ūpē/Rikinė*) erlaubt zu folgen, daß die possessiven Adjektiva eine spätere Erscheinung sind. Vgl. auch: *aukso žiedas* in Volksliedern und *auksinis žiedas* in der Umgangssprache der Gegenwart.

Auch solche genitivische ON, wie *Adōmo kálnas*, sind wahrscheinlich älter als Komposita des Typus *Adōmakalnis*. Darauf weisen auch Appellativa hin. In der Margarita Theologica (1600) findet man noch *akies mirksny*, in der Gegenwartssprache hingegen — *akimirksnis*.

In mehreren Fällen konnten die genitivischen ON auch als Archetypen für einige nominativischen ON mit possessiver (im weiteren Sinne) Bedeutung dienen.

Solche ON, die augenfällig anthroponymischer Herkunft sind und deswegen possessive oder memoriale Bedeutungen haben, wie, z. B.: *Dáujotas*, *Vózgautas*, *Dómantas* (Flußnamen), sind nominativierte elliptische Genitive.

Genitivische ON sind in einigen Fällen älter als die nominativischen. Sie sind im Lituaischen, wie auch in anderen baltischen Sprachen, ein alter ONbildungstypus, der aus der baltischen Ursprache ererbt worden sein kann.